

המכה האחת עשרה

מים ראשונים: עשר מכות הביא הקב"ה על מצרים. הדבר מושכל וברור לכל, כפי שאנו אומרים כל שנה בליל הסדר, ומונים בהם חמש מכות משנה ואף נותנים בהם סימנים. אך בעוד שהמנין והכותרת 'עשרת הדברות' ('עשרת הדברים') של מעמד הר סיני נזכר במפורש בתורה, עשר המכות מופיע לראשונה (אם לא טעינו) במשנה, מסכת אבות פרק ה שנראה להלן, לצד 'עשרה' נוספים **כניסיונות אברהם אבינו** (להם הקדשנו דף מיוחד), עשרה ניסים בבית המקדש, עשרה דברים שנבראו בערב שבת ועוד. התורה לא מונה בפירושו את מספר המכות. מקור חשוב אחר הוא דרשת ר' יוסי הגלילי: "מנין שלקו המצרים במצרים עשר מכות ועל הים לקו חמשים מכות?" שאנו אומרים בהגדת ליל הסדר ואשר לקוחה ממכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דויהי פרשה ו. טרם זכינו לדון על עשר המכות בכללותן או בפרטן (מלבד **מכת הברד** שזכתה), והנה קפצה לנו המכה האחת עשרה הנעלמה.

ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה והפיתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה': (שמות יב יב).¹

לכן אמר לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעבדתם וגאלתי אתכם בזרוע נטויה ובשפטים גדלים: (שמות פרק ו פסוק ו).²

מסכת אבות פרק ה משנה ד

עשרה ניסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים. עשר מכות הביא הקב"ה על המצריים במצרים ועשרה על הים. עשר ניסיונות ניסו אבותינו את המקום ברוך הוא במדבר, שנאמר: "וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקוליי" (במדבר יד כב).³

מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכתא דפסחא פרשה ז

"ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים אני ה'". שפטים משונים זה מזה: של אבן היתה נמסת, ושל עץ היתה נרקבת ושל מתכת נעשית חררה,⁴ שנאמר: "ומצרים מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור ובאלוהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד). ויש אומרים: של אבן נרקבת ושל עץ נמסית.⁵ ר' נתן אומר: שפטים שפוט שופטי

¹ שני דברים אומר הקב"ה שהוא עתיד לעשות בלילה ההוא במצרים: הכאת כל בכור ועשיית שפטים באלוהי מצרים. מכת הבכורות באה באחרונה, אך נצפתה כבר בתחילת שליחותו של משה, כאשר הקב"ה צופה ואומר לו: "ואמרתי אל פרעה פה אמר ה' בני בלרי ישראל: ואמר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הרג את בנך בכרך" (שמות ד כב-כג) – ראה דברינו **בני בכור ישראל** בפרשת שמות. אבל עשיית השפטים באלוהי מצרים – מה זאת?

² כבר נזכרה המילה "שפטים" בתחילת פרשת וארא וכן בהמשך שם, בפרק ז פסוק ד: "ולא ישמע אלכם פרעה ונתתי את ידי במצרים והוצאתי את צבאתי את עמי בני ישראל מארץ מצרים בשפטים גדלים". אלא ששם שפטים הוא כינוי אחר למכות מצרים, או כינוי כללי לכל האותות והמופתים שאירעו לפרעה ולמצרים, כמו גם "יד חזקה וזרוע נטויה". כאן, בפסוק בפרשתנו נזכרים השפטים בהקשר ברור עם אלוהי מצרים. כך גם באזכור יציאת מצרים בפרשת מסעי, במדבר לג ד: "ומצרים מקבצים את אשר הפך ה' בקור ובאלוהיהם עשה ה' שפטים". השפטים אשר נעשו באלוהי מצרים! שני דברים נכרכו בפסוק אחד ובלילה ההוא: הכאת כל בכור ועשיית שפטים באלוהי מצרים. שניים שהם אחד, או אכן שניים?

³ זה המקור הראשי והראשוני למטבע הלשון 'עשר מכות מצרים', לצד עשרה הניסים שאירעו לאבותינו במצרים, עשרה הניסים על ים סוף ועשרה הניסיונות שניסו אבותינו את הקב"ה במדבר. נראה שאין כאן רק אזכור של המספר הטיפולוגי עשר בשלישייה או חמישייה אחת, אלא יצירת קשר ביניהם. אותם שראו את ארבעה 'עשרה' הראשונים: הניסים והמכות במצרים, הניסים והמכות על הים, מנסים את הקב"ה במדבר עשר פעמים. על הניסיונות במדבר ראה אבות דרבי נתן נוסח א פרק ט ובמקבילות שם וכבר זכינו להשלים דף מיוחד על הנושא: **עשרה הניסיונות שניסו אבותינו את המקום** בפרשת שלח לך. על הניסים או המכות על ים סוף ראה אבות דרבי נתן נוסח ב פרק לו שנותן בהם סימנים ר"ם, שב"ט, תתצ"ו (ר"ם) - רמה ירה מרכבות. שב"ט - שלישיו בים טובעו. תתצ"ו - תהרוס קמין תשלח חרוןך צללו כעופרת וברוח אפך נערמו מים). על עשרה הניסים שנעשו לאבותינו במצרים (והניסים על הים) אומר רש"י (תלמיד של רש"י?): "לא נתפרשו לנו". אבל הרמב"ם בפירושו למשנה באבות אומר: "ואמנם העשרה ניסים אשר נעשו לאבותינו במצרים - הרי הם הינצלם מעשר המכות, והיות כל מכה ומכה מיוחדת במצרים, לא בישראל, ואלו ניסין בלא ספק". לשיטת הרמב"ם, כל מכה למצרים הייתה נס לישראל משום שלא באה עליהם, ואולי גם 'נס' ומוסר לבני ישראל (והתורה אח"כ אומרת: "כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אישים עליך"). אם נזכה לגאול את המכה האחת עשרה, אולי יהיה גם בכך משום 'נס' נוסף ועוד לקח פנימי חשוב.

⁴ ובנוסחאות אחרים (ילקוט שמעוני): חלודה. אבל חררה נשמע חזק ומיידי.

⁵ שלא כדרך הטבע.

שפטים: נרקבים נבקקים נגדעים נשרפים.⁶ נמצינו למדין שעבודה זרה לוקה בארבעה דרכים ועובדיה בשלושה: במכה בהשחתה ובמגפה.⁷

שמות רבה פרשת בא, פרשה טו סימן טו

"החודש הזה לכם". ... כיון שנכנס הקב"ה, כביכול, נגף את הבכורות וכל אלוהות שלהן, שנאמר: "ואגוף את מצרים" (יהושע כד ה), וכן הוא אומר: "ובאלוהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד). כיון שנגף אותם במכת בכורות, מה עשו? נטלו בניהם והטמינום בבתי עבודה זרה שלהם. א"ר ברכיה: המצרים מבקשים ומחזרים היאך לברוח מן הנגף, ולא היו מוצאים ... מי גרם להם שיהיו לוקים כל מכה ומכה? על שהיו בוטחים בעבודה זרה שלהם. מה עשה הקב"ה? הכה את אלהיהם עמהם: מי שהיה של עץ - היה נרקב, של אבן - היה נמס, של כסף ושל זהב ושל נחושת - היה ניתך, כשם שהיו מתחילתן, שנאמר: "ובאלוהיהם עשה ה' שפטים" (שם).⁸ וכל עבודה זרה שלהם היכה, וכולם אבדו, חוץ מבעל צפון שלהם. למה? בשביל להטעותם, לכך כתיב: "משגיא לגוים ויאבדם" (איוב יב כג).⁹

שמואל א פרק ה פסוקים ב-ד

וַיִּקְחוּ פְּלִשְׁתִּים אֶת אֶרֶץ הָאֱלֹהִים וַיָּבִיאוּ אֹתוֹ בֵּית דָּגוֹן וַיִּצְיֵגוּ אֹתוֹ אֶצֶל דָּגוֹן: וַיִּשְׁכְּמוּ אֲשֶׁדּוּדִים מִמִּמְחַרְת וְהִנֵּה דָגוֹן נִפְל לְפָנָיו אֲרָצָה לְפָנֵי אֶרֶץ ה' וַיִּקְחוּ אֶת דָּגוֹן וַיִּשְׁבּוּ אֹתוֹ לְמִקְוָמוֹ: וַיִּשְׁכְּמוּ בַּבֶּקֶר מִמִּמְחַרְת וְהִנֵּה דָגוֹן נִפְל לְפָנָיו אֲרָצָה לְפָנֵי אֶרֶץ ה' וַיִּרְאֵשׁ דָּגוֹן וַיִּשְׁתִּי פְּפוֹת? דְּדִי כְּרָתוֹת אֶל הַמִּפְתָּן רַק דָּגוֹן נִשְׁאַר עָלָיו:¹⁰

שמות רבה פרשת בא פרשה טז סימן ג

"משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם ושחטו הפסח" (שמות יב כא). "יבושו כל עובדי פסל" (תהלים צז ז). בשעה שאמר הקב"ה למשה לשחוט הפסח, אמר לו משה: ריבון העולם, הדבר הזה היאך אני יכול לעשות? אי אתה יודע שהצאן אלהיהן של מצרים הן? שנאמר: "הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלונו!" אמר לו הקב"ה: חייך, אין ישראל יוצאים מכאן עד שישחטו את אלוהי מצרים לעיניהם, שאודיע להם שאין אלוהיהם כלום. וכן מצינו שעשה, שבאותו הלילה הכה בכוריהם של מצרים ובו בלילה שחטו ישראל פסחיהן ואכלו. והיו המצרים רואים בכוריהם הרגוים ואלהיהן שחוטין ולא היו יכולין לעשות כלום, שנאמר: "ומצרים

⁶ הנוסח כאן לא ברור. ראה בהעתקת המדרש בילקוט שמעוני פרשת בא [המתחיל ברמז קפז]: "רבי נתן אומר: שפטים ושפטי שפטים: נרקבים נבקקים נגדעים נשרפים וכו'." ואחרים מדגישים את כפל ושילוש הלשון "שפטים". ראה הערה 2 לעיל.

⁷ מדרשים ופרשנים רבים מצטטים את מדרש מכילתא זה, אשר אומר בפירושו שהייתה כאן מכה נוספת. מכה שיש לה אמנם קשר לנושא הבכורות, כפי שנראה להלן, אבל היא מכה בפני עצמה שמשום מה איננה נמנית בעשרת המכות. בלילה ההוא נגדעו, נשברו, הותכו ונהרסו כל אלילי מצרים! ראה גם פרקי דרבי אליעזר פרק מז: "וכשיצאו ישראל ממצרים, מה עשה הקב"ה? השליך כל צלמי תועבותיהם ונשתברו, שנאמר: ובלוהיהם עשה ה' שפטים". ברוח זו הולכים מדרשים רבים, חלקם מצטטים את המכילתא וחלקם מוסיפים עליו נופך משלהם ולא נביא את כולם. סיומת המכילתא: "ועובדיה בשלושה: במכה בהשחתה ובמגפה", מוסברת ע"י מדרש שכל טוב (בובר) שמות פרשת בא יב יב, שמביא את המכילתא ומשלים: "ועובדיה בשלושה: במכה בהשחתה ובמגפה, דכתיב לקמן: נגף למשחית בהכותי (פסוק יג)".

⁸ השפטים היו להחזיר את הפסלים ואלילי העבודה הזרה למצבם החומרי הבסיסי: "כשם שהיו מתחילתן".

⁹ והמדרש ממשיך שם בתיאור מלחמת בעל צפון על הים: "קרא פרעה לכל חילותיו ואמר להם: אי אתם יודעים שבעל צפון כינס על ישראל כל אריות שבמדבר וכו'". ראה מקבילה או מקור במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק כט: "וה' הכה כל בכור בארץ מצרים וכו' ... מה תלמוד לומר: מבכור פרעה? מלמד שפרעה הרשע בכור היה ולא נגעה בו פורענות. וכל כך למה? כדי לפנות לבן של מצרים שיהו אומרים: קשה פרעה שלא נגעה בו פורענות ... וכן הוא אומר: וכל אלוהי מצרים אעשה שפטים אני ה'. והלא בעל צפון בכלל אלוהי מצרים היה. מפני מה לא נגעה בו פורענות? כדי לפנות לבן של מצרים שיהו אומרים: קשה בעל צפון שלא נגעה בו פורענות. ועליו הוא אומר: משגיא לגוים ויאבדם. אבל באחרונה מה הוא אומר? ויכסו מים צריהם - מלמד אף בעל צפון נתכתת". המכה האחת עשרה, השפטים באלוהי מצרים, נמשכת ממצרים אל ים סוף. לא כל האלילים נשברו ונהרסו בליל יציאת מצרים. הקב"ה השאיר בכוונה את בעל צפון, על מנת לפתות את פרעה ואת המצרים ועל מנת להשלים את המכה האחת עשרה על ים סוף. ראה מכילתא דרבי שמעאל בשלח - מסכתא דויהי פרשה ו: "וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, מפני ארבעה דברים ראו ישראל את המצרים מתים". לארבע הסיבות שנמנות שם, יש להוסיף סיבה חמישית: השלמת עשיית השפטים באלילי מצרים. אולי רק אז: "ויאמינו בה" ובמשה עבדו". מוטיב שנראה להלן.

¹⁰ דוגמא ברורה בתנ"ך, בלי צורך במדרשים ופרשנים, של נפילת אליל וקריסתו היא דגון, אליל הפלשתים, לפני ארון הקודש ששבו פלשתים במלחמתם עם בני ישראל כמתואר בשמואל א פרק ה (המלחמה בה נהרגו בני עלי הכהן). השוואה זו למינו מפירוש אבן עזרא לפסוק שלנו (שמות יב יב). לא מצאנו דוגמאות נוספות בתנ"ך לאלילים שקרסו או נשברו וכל המחכימו בעניין זה, יבורך. כן מצאנו נבואות על אלוהי או אלילי העמים שעתידים לקרוס וליפול, כגון נבואות ישעיהו על בבל, ישעיהו כא ט: "וְהִנֵּה זֶה בָּא רֶכֶב אִישׁ צֶמֶד פָּרְשִׁים וַיֵּצֵן וַיֵּאמֶר נִפְלָה נִפְלָה בְּבַל וְכָל פְּסִילֵי אֱלֹהֶיהָ שִׁבְרָ לְאַרְצָהּ", וכן בפרק מו פסוק א: "כָּרַע בַּל קָרַס נְבוֹ הִיוּ עֲצֵבֵיהֶם לַחִיהָ וְלִבְהֶמָה נִשְׁאֲתִיכֶם עֲמוּסוֹת מִשָּׂא לְעִנְפָה". ויש מן הסתם עוד.

מקברים את אשר הכה ה' בהם כל בכור ובאלהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד), הוי: "יבושו כל עובדי פסל".¹¹

זוהר כרך ב (שמות) פרשת שמות [המתחיל בדף ב עמוד א]

אמר רבי אלעזר: אלוה של מצרים שה היה, וצוה הקב"ה לעשות בו שפטים לשרוף אותו באש, כמה דאת אמר: "פסילי אלהיהם תשרפון באש" (דברים ז) כדי שיהא ריחו נודף. ועוד (שמות יב) ראשו על כרעיו ועל קרבו. ועוד שעצמותיו מושלכים בשוק. וזאת היתה למצרים קשה מכולן, הדא הוא דכתיב: "שפטים".¹²

שמות רבה שם סימן ב

וכן אתה מוצא לישראל כשהיו במצרים היו עובדין עבודת כוכבים ולא היו עוזבין אותה, שנאמר: "איש את שקוצי עיניהם לא השליכו" (יחזקאל כ ח). אמר לו הקב"ה למשה: כל זמן שישראל עובדין לאלהי מצרים, לא יגאלו. לך ואמור להן שיניחו מעשיהן הרעים ולכפור בעבודת כוכבים. זהו שכתוב: "משכו וקחו לכם" - כלומר, משכו ידיכם מעבודת כוכבים וקחו לכם צאן ושחטו אלהיהם של מצרים ועשו הפסח. שבכך הקב"ה פוסח עליכם. הוי: "בשובה ונחת תושעון" (ישעיה ל טו).¹³

שכל טוב (בובר) שמות פרשת וארא פרק ז

בשפטים גדולים – כדכתיב: "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי" (בראשית טו יד), כדכתיב: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים" (שמות יב יב).¹⁴

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרשת יתרו פרק יט

"אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים". זו נקמה שעשה באלהיהם, שנאמר: "ובאלהיהם עשה ה' שפטים" (במדבר לג ד).¹⁵

¹¹ עשיית השפטים באלוהי מצרים ע"י הקב"ה "מלמעלה", כמתואר במכילתאות ובשמות רבה לעיל, מלווה בשחיטת הצאן, בעל החיים המקודש למצרים, ע"י בני ישראל "מלמעלה". הקב"ה מכאן, ובני ישראל בקרבן פסח מכאן. ראה תנועה דואלית זו במדרש שיר השירים רבה פרשה ב סימן טז על הפסוק "דודי לי ואני לו": "דודי לי ואני לו, הוא לי לאלהים ואני לו לעם ואומה ... הוא לי לאב ואני לו לבן ... הוא לי לרועה ואני לו לצאן ... הוא לי לשומר ואני לו לכרם ... הוא לי במקניאין ואני לו במכעיסין. הוא לי במקניאין שהכה בכורי מצרים, ואני לו במכעיסין שזבחת לאלהי מצרים. וכן: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, ואני זבחתים לו". השיתוף של בני ישראל בשפטים של אלוהי מצרים, בכך שזבחו את קרבן הפסח, אולי הוא מסביר את אי מניית מכה זו כחלק ממכות מצרים.

¹² הזוהר מתאר במילים מאד חריפות וקשות את זביחת השה כעשיית השפטים הכי קשה באלוהי מצרים. ראה בהמשך דבריו שם גם הצעות אחרות בדומה למה שכבר ראינו לעיל: "אמר רבי יהודה באלהיהם ממש וזהו שר שלהם לקיים יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה ... רבי יוחנן אמר: הרבה ע"ז היו במצרים ונילוס אלוה שלהם היה ובכלל אלהיהם היה הוא ובכולם עשה ה' שפטים ... וכן נילוס נלקה בתחילה והעצים והאבנים הדא הוא דכתיב (שמות ז) ויהי הדם בכל ארץ מצרים ובעצים ובאבנים שהיו להם אלוהות ממש". אבל כדבריו לעיל, זביחת השה "הייתה למצרים קשה מכולם". האם כל השפטים האלה באלוהי מצרים הם רק "לעיניהם"? מה עם "לעיניהם"? איפה בני ישראל כאן? מה חלקת בעניין?

¹³ בה בעת, זביחת השה, קרבן פסח, אלוהי מצרים, היא גם מסר פנימי ברור לבני ישראל! וממילא, גם השפטים שנעשו באלילי מצרים שכפי שראינו במדרשים הקודמים שהיו הצד השני והמשלים של אותה מטבע. רבות נכתב על שקיעת בני ישראל בעבודה זרה של מצרים ובמ"ט שערי טומאה, כולל הסניגוריה של משה על בני ישראל בחטא העגל, ואף אנו שלחנו בנושא זה יד בדברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשה זו. כאן יש אפשרות לתשובה אחרת מדוע לא נמנית עשיית השפטים באלוהי מצרים ברשימת המכות – משום שהיה זה אות לבני ישראל, לא פחות מאשר מכה נוספת למצרים.

¹⁴ מדרש/פירוש שכל טוב הוא על הפסוק השני שהבאנו לעיל, שיכול כאמור להתפרש על המכות בכללותן. אבל המדרש מקשר את "השפטים הגדולים" שבפסוק, הם שהקב"ה מבטיח למשה שיעשה במצרים, עם השפטים באלוהי מצרים שנעשו ליל מכת בכורות. בדומה למכת בכורות שנצפתה כאמור בראשית התהליך, אבל אירעה לאחרונה. זאת ועוד, השפטים באלוהי מצרים הם גם קיום ההבטחה לאברהם "וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי". אברהם שניתן את פסילי ממלכת אור, מתבשר שבגאולת בני בניו, ינתצו פסילי מצרים (ראה דברינו [שבירת פסלים וניתוח מצבות](#) בפרשת לך לך). האם זה היה הרעיון של שעבוד מצרים, או למצער של גאולת מצרים, לחזור על יציאתו של אברהם מאור כשדים אשר לוותה בנייתו עבודה זרה? מעשה בנים כמעשה אבות? בסיס למצוות עקירת עבודה זרה כחלק והמשך למכות מצרים והיציאה לחירות פיסית ורוחנית?

¹⁵ אם המדרש הקודם לקח אותנו אחורה אל אברהם בברית בין הבתרים המבשרת את גלות מצרים, בא מדרש זה ולוקח אותנו קדימה אל משה ואל מעמד הר סיני שהוא היעד של יציאת מצרים, ככתוב במעמד הסנה: "בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה". שני "אתם ראיתם" יש במעמד הר סיני. אחד לפניו, אתם ראיתם מה שאירע במצרים, והשני, אחרי מעמד הר סיני אתם ראיתם כי [מן השמים דברתי עמכם](#) (ראה דברינו בנושא זה). מדרש פסיקתא זוטרתא מתייחס לאתם ראיתם הראשון. מה ראיתם שעשיתי במצרים? ראיתם את המכה האחת-עשרה, את השפטים שעשיתי באלוהי מצרים! זו המכה החותמת את כל המכות, הנלווית לקרבן הפסח שעשיתם "שה לבית אבות", זו המכה שהייתה מכוונת לא רק למצרים ולפרעה, אלא גם אליכם. עכשיו שאתם עומדים לקבל את התורה ולזכות ב"אתם ראיתם" "כי אלהים את האדם וחי" (דברים ה כא), זכרו את השפטים שעשיתי במצרים לעיניכם. שני "אתם ראיתם" אלה אחוזים זה בזה וראויים לדף בפני עצמו בע"ה בפרשת יתרו או בחג השבועות.

מסכת סוכה דף כט עמוד א

... ואין לך כל אומה ואומה שלוקה שאין אלוהיה לוקה עמה, שנאמר: "ובכל אלוהי מצרים אעשה שפטים אני ה'".¹⁶

תלמוד ירושלמי מסכת מגילה פרק א הלכה יא

ר' יוחנן עשה שלוש שנים ומחצה שלא בא לבית הוועד מצער.¹⁷ בסוף (של התקופה) ראה ר' אלעזר בחלומו: למחר סיני יורד (מגיע) ומחדש לכם דבר.¹⁸ עלה ואמר לפניו: מהיכן קשט הקושט הזה שתהא עבודה בכורות?¹⁹ מן הפסוק הזה: "כי לי כל בכור ביום הכותי כל בכור בארץ מצרים" [במדבר ח יז].²⁰ וכתוב: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים" [שמות יב יב]. קודם לכן מה היו עושין? "ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמודות אשר אתה בבית" [בראשית כז טו]. מהו "החמודות"? שהיה משמש בכהונה גדולה.²¹

בראשית רבה פרשת ויחי, פרשה צו סימן ה

"אל נא תקברני במצרים" - מפני מה ביקש יעקב אבינו שלא יקבר במצרים? שלא יעשו אותו עבודה זרה, שכשם שנפרעים מן העובד, כך נפרעים מן הנעבד, שכתוב: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' " (שמות יב יב) ... דבר אחר: יעקב אמר שלא יפדו בי המצרים. שהם משתחווים לשה, ואני נמשלתי בשה שנאמר: "שה פזורה ישראל" (ירמיה נ יז), ובמצרים כתוב: "אשר בשר חמורים בשרם" (יחזקאל כג כ) וכתוב: "ופטר חמור תפדה בשה" (שמות לד, כ) הוי: "אל נא תקברני במצרים".²³

¹⁶ ממקור זה אנו למדים שעשיית השפטים באלוהי מצרים לא הייתה מיוחדת למכת בכורות ונלוותה לכל מכה ומכה, בוודאי מכה כמו דם שפגעה בנילוס שהוא גאוות מצרים עד כדי האלהה. גישה רוחבית זו מצאנו גם בפסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות פרשת שמות - וארא פרק ו, על הפסוק השני שהבאנו בראש דברינו: "וגאלתי אתכם בזרוע נטויה - זו החרב: ובשפטים גדולים - זו השפלת אלילי מצרים, שנאמר ובאלהיהם עשה ה' שפטים (במדבר לג ד)". ראה [יונה בר מעוז, למה צריך מכות הרבה](#), בדף פרשת שבוע של אוניברסיטת בר-אילן, שמדגישה את המוטיב שבכל מכה ומכה היה גם מכה ל"אלוהי מצרים" ולסמלי עבודה זרה של מצרים ואמונתם. וכל זה, כמסר חינוכי לבני ישראל דווקא ולעיקר עבודה זרה מהם. מכאן אולי הסבר נוסף לאי-מניית השפטים באלילי מצרים כמכה נוספת. אך נראה שריבוי המקורות שהבאנו לעיל, מצביע על האפשרות הסבירה יותר שאכן הייתה מכה אחת עשרה. במקרא עצמו, בפסוקים שהבאנו לעיל, כך משתמע די בבירור.

¹⁷ משום שהיה חולה, או מהצער בעקבות הסיפור הקשה על המחלוקת שהייתה לו עם ריש לקיש שבעטיה נפטר ריש לקיש גיסו. ראה גמרא בבלי בבא מציעא דף פד, בדברינו [ר' יוחנן קפדן היה](#) במיוחדים. תרגום הירושלמי לעברית הוא באחריותו הבלעדית.

¹⁸ סיני הוא ביטוי של כבוד לתלמיד חכם, גדול הדור, כמו ר' יוחנן. ראה הביטוי: "סיני או עוקר הרים" (ברכות סד ע"א, הוריות יד ע"א). ראה גם: "האבן הזאת דומה להר סיני, וזה שישב עליה דומה לארון הברית" (שיר השירים רבה פרשה א). ראה דברינו [סיני או עוקר הרים - סודרן או פילפלן](#) בדפים המיוחדים.

¹⁹ מנין לנו שעבודת המקדש הייתה במקורה בכורות (טרם שהומרו בלויים כמתואר בספר במדבר פרק ג)? הביטוי "קשט הקושט" מבואר ע"י פירוש פני משה: "נתאמת האמת", היינו מלשון קושטא ובלשון מליצית כפולה: מניין לנו אמת זו? פירוש קרבן העדה אומר בפשטות: "דרש הדורש". אבל משה עסיס בספרו אוצר לשונות ירושלמיים מציע חילוף ט"ת בת"ו: מנין קלע הקשט?

²⁰ עורכי הירושלמי מפנים כאן לספר במדבר פרק ח פסוק יז, אך העניין נזכר כבר לפני כן, בפרק ג פסוק יג. השווה ביניהם.

²¹ הדיון כאן הוא בנושא אחר: העברת עבודת המקדש מהבכורות לשבט לוי ומה היה לפני יציאת מצרים (בספר בראשית). עשו, כדן בן בכור, קיבל את בגדי החמודות, בגדי השרד שהם סמל הבכור שהתקדש, שעברו בשרשרת הדורות מאדם לשת, מתושלח, נח, ושמם לאבות. ראה דברינו [בגדי עשו החמודות](#) בפרשת תולדות. מה שנוגע לעניינינו היא התוספת של ר' יוחנן: "וכתיב: ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים". למה לא מספיק לדרשתו הפסוק הראשון: "כי לי כל בכור בארץ מצרים"? ראה פירוש פני משה שאומר שמעצם החיבור של מכת בכורות עם עשיית השפטים באלוהי מצרים ומהידיעה "כי אני ה' ולי לבד ראוי לעבוד ולא לאלהים אחרים" - "למדנו שקדושת הבכורות לעבודה לשמים הייתה". ומכאן שאולי אין באמת מכה אחת עשרה אלא מכה עשירית עם שני קדודים שהם מהות אחת. ראה גם פירוש קרבן העדה בירושלמי שם: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים - והמצרים היו עובדים לבכורים. כשם שנפרעים מן העובדים, כך נפרעים מן הנעבדים". לפי פירוש זה, הבכורים עצמם הם "אלוהי מצרים" ומכת בכורות היא היא עשיית השפטים "באלוהיהם". לעניינינו, מקור זה בירושלמי משלים את הציטוט מהתלמוד הבבלי מסכת סוכה הנ"ל ואולי מסביר מדוע בשני התלמודים אין ערעור על קביעת המשנה במסכת אבות שהיו עשר מכות ולא יותר (המספרים המרובים של ר' יוסי הגלילי ור' עקיבא בהגדה הם כפולות של עשר ואינן מערערים על המספר הבסיסי שקבעה המשנה). ולעצם סוגיית הירושלמי, נראה שהפתרון טמון, כפי שראינו פעמים רבות, בקריאה של הפסוק מספר שמות שר' יוחנן מביא (נמצא בראש הדף) במלואו, כולל החלק של הבכורות: "והייתי כל בכור בארץ מצרים מאדם ועד בהמה וכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'". רבי יוחנן לא רוצה להסתמך רק על הפסוק מספר במדבר ומבקש להקדים את האסמכתא של קדושת הבכורות לספר שמות. ונכונים דברי פרשני הירושלמי שקידוש הבכורות ושפיטת אלוהי מצרים אחוזים זה בזה.

²² אם יעשו המצרים מיעקב, שבזכותו נפסקו שנות הרעב, אלוהות, הרי הוא בכלל "אלוהי מצרים" שבהם עתיד הקב"ה לעשות שפטים בעת יציאת מצרים! יעקב שניבא לבני ערב מותו: "והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם" (בראשית מח כא), כאילו צופה את כל מהלך מכות מצרים שעתידיים להסתיים במכה האחת-עשרה וחושש ממנה. וכבר הארכנו לדון במדרש זה בדברינו [קבורה בארץ ישראל](#) בפרשת ויחי.

²³ התוספת של "דבר אחר" היא שלא רק שיעקב יעשה עבודה זרה במצרים, אלא שבגלל הדמיון של "שה פזורה ישראל" עם השה שהיה אלוהי מצרים (דמיון שהוא נושא מרתק בפני עצמו), יעקב שנמשל לשה, שהוא עבודה זרה של מצרים, ילקה ויפדה בכך את החמור (המצרים) ותימנע עשיית השפטים באלוהי מצרים בשל יעקב. ראה נוסח המדרש במהדורת תיאודור-אלבק: "ועקב אמר שלא יטעו המצרים וכו'", וההמשך כמו לעיל. היינו, שיטעו המצרים לחשוב שעשיית השפטים באלוהיהם, היא בעצם

סדר ההגדה

כמה מעלות טובות למקום עלינו.

אילו הוציאנו ממצרים ולא עשה בהם שפטים דיינו

אילו עשה בהם שפטים ולא עשה באלהיהם דיינו

אילו עשה באלהיהם ולא הרג בכוריהם דיינו

אילו הרג בכוריהם ולא נתן לנו את ממונם דיינו וכו'.²⁴

אבן עזרא - הפירוש הקצר שמות פרשת בא פרק יב

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה' - יש אומרים שכעסו מצרים על אלוהיהם במכת בכורים והשחיתו

מצבותיהם. ואחר שאמר השם זה, ידענו כי כן היה, ואם לא פורש. ורבים כאלה.²⁵

שבת שלום

מחלקי המים

עשיית שפטים ביעקב שנמשל לשה, ושתי הנוסחאות מכוונות לרעיון דומה. כך או כך, את ארונו של יוסף הצליחו המצרים להסתיר ולהפוך לאלוהות ורק משה נזכר בכך ופדה אותו. ראה גמרא סוטה יג ע"א: "ארון של מתכת עשו לו מצרים וקבעוהו בנילוס הנהר, כדי שיתברכו מימיו. הלך משה ועמד על שפת נילוס, אמר לו: יוסף, יוסף, הגיע העת שנשבע הקב"ה שאני גואל אתכם, והגיעה השבועה שהשבעת את ישראל, אם אתה מראה עצמך - מוטב, אם לאו - הרי אנו מנוקין משבועתך, מיד צף ארונו של יוסף". ראה גם שמות רבה כ יט ועוד. ולא נעשו שפטים בארונו של בן פורת יוסף.

²⁴ פיוט זה שאנו אומרים בהגדת ליל הסדר יכול להיחשב גם הוא כתומך במכה האחת-עשרה. שים לב שהוא אמנם משתמש במילה "שפטים" במובן של מכות מצרים בכללותן (הפסוק השני שהבאנו בראש הדף), אבל ממשיך ל"עשה באלוהיהם", משמע, זו מכה מיוחדת. ולא עוד, אלא שהוא מקדים את השפטים באלוהי מצרים למכת בכורות ולמעשה הופך את סדר הפסוק (הראשון בראש הדף). וכבר נדרשו פרשני ההגדה לדורותיהם לקטע זה בפיוט דינו. ראה למשל ספר שבלי הלקט סדר פסח סימן ריח: "אם עשה דין באלהיהם ולא הרג את בכוריהם היה נס גדול ודי לנו. והזכיר עשה [דין] באלהיהם אצל בכוריהם, לפי שבליה אחד היו שתי המכות והיתה מכתם שווה ... לפי שהיה מנהגן של מצרים כשמת בכורו של אחד מהן היה צר צורתו על הכותל ועל הטבלה ובו בליה נמחקו ונטשטשו כולן והיה קשה עליהן כאילו בו ביום קברום". עניין זה של פולחן ציור הבכורות שמתו על הכתלים לא ידוע לנו ממקור אחר. ראה גם דבריו שם: "שכפל הנס לעשות בהם שפטים ולעשות דין באלוהיהם כדי שלא יאמרו כי אותן המכות, יראתם הביאה אותם עליהם".

²⁵ לא הספקנו להביא את פרשני המקרא, אבל אי אפשר שלא להזכיר פירוש מיוחד זה של אבן עזרא: אני ה' - אני מאשר שכך היה. ראינו גם את פירוש אבן עזרא לעיל באזכור ההשוואה לפסל דגון. רש"י הולך בדרך המכילתא ומדגיש בהקשר זה את: "אני ה' ולא המלאך". רשב"ם מפרש שהשפטים באלוהי מצרים הם עונש על דברי פרעה: "מי ה' אשר אשמע בקולו". יוסף בכור שור מפרש שאלוהי מצרים הם גדולי המלכות ונמנע מכל המדרשים לעיל. ורמב"ן אומר בדיוק ההפך, שהכוונה "לשרי מעלה, אלהי מצרים, כענין יפקוד ה' על צבא המרום ... והנה השפיל מזלם ושירי המזלות שעליהם". כך גם מפרש חזקוני, שהכוונה ל"שרו של מצרים" שנזכר גם אצל חז"ל. ואנו רק תמהים מדוע לא התייחדה מכה זו לעצמה ובמה נגרע חלקה ביחס לשאר המכות? רק משום שהיא מקלקלת את המספר הטיפולוגי 10?